

SZÓDARABOK

MOKÁNY SÁNDOR

A négy évtizede közzétett „A szódarabok funkcionális megelevenedése” című cikkében Pais Dezső (1956) azt a megfigyelését osztja meg az olvasóval, hogy a szavaknak bármelyik – teljesen szervetlen – darabja megelevenedhet, azaz képzet- vagy viszonyjelölő funkciót nyerhet; az ilyen önállósult szótöretnek találónak a „szódarab” nevet adta (uo. 402). Cikkét a következő mondattal zárja: „Ezúttal csak annyit jegyzek meg, hogy bizonyos fokig ebbe a jelentéskörbe tartom bevonhatónak a népetimológia névvel illetett – meglehetősen vegyes jellegű – eseteket, természetesen annak a figyelembe vételével, hogy ezeknél szódarabok nem formánsokká elevenednek meg, hanem szavakká” (uo. 406). – Neves nyelvészünk nyilvánvalóan az ilyen jellegű – alább bemutatásra kerülő – szavakká elevenedett szódarabfélékre gondolt:

1. *A magyar nyelvjárások román kölcsönszavai* című szótár rendkívül gazdag anyagában olvassuk, hogy a román *zmeu* ‘sárkány, szörny, rémállat, csodaállat’ főnév bekerülve a moldvai csángó nyelvjárásokba a fejlődés során *ezmó, ezmo, ezmu, ězmó, ězmo* és *szmeo* ‘mesebeli sárkány, vitéz, táltosló’ alakot öltött, a székely csángóknál viszont *ezmókus* ‘ua.’ változatban honosodott meg, s ez – a szótár szerzőinek véleménye szerint – „az *ezmó* és a *mókus* kontaminációjával keletkezett” (Márton–Péntek 1977: *ezmó* a.). – **Megjegyzések:** A *szmeo* szóteste a román *smeu* 1. ‘sárkány’; 2. ‘lidérc’ (Ghetie 1896: 420) átvételéről tanúskodik. – Idetartozik még – szerintem – a népmesében előforduló *eznyó* ‘félelmetes, erős mesebeli óriás’, illetőleg *eznyóné* ‘mesebeli óriás anyja, felesége’ (Gajcsána-Dunántúl: ÚMTsz 2: 241) adat is; az *m* (> *n*) > *ny* szórványos hangváltozásra vö. *iszamó* > *iszonyú*, *karamó* > nyelvjárási *karanyó* (TESz. *kanyaró* a.).

A Maros és a Nagy-Küküllő összefolyásának vidékén, azaz a régi Alsó-Fehér vármegye területén élő erdélyi magyarok az ‘egy fajta [pálinkaféle – M.S.] szeszes ital’-t, Nagyzeréden és Beregszászon a ‘pálinká’-t tréfásan *mókusvíz*-nek, Hódmezővásárhelyen viszont *mókustej*-nek nevezik (ÚMTsz. *lurka, mókustej, mókusvíz* a.). Vegyük még hozzá, hogy Nagyzeréden a ‘pálinkáspohár’-nak is *mókusvízes-pohár* a tréfás neve (ÚMTsz. *mókusvízespohár* a.). – A *mókustej* és a *mókusvíz* területi elterjedtsége, azaz szóföldrajza, valamint a lejjebb bemutatásra kerülő szemléleti, nyelvi analógiák arra engednek – nagy valószínűséggel – következtetni, hogy népetimológiai tevékenységének eredményeként keletkeztek az említett összetételek jelzői szerepű

előtagjai: a magyar nyelvérzék ugyanis az eredetileg **ezmókustej*, **ezmókusvíz* kompozitumok ez szódarabját ez mutató névmásnak érezte, s elvonta. Ugyanígy keletkezett például az eredetibb *ezüst* alakból a régi és nyelvjárási *üst* 'ezüst' is; vö. R. *ez üst* (1416 u./1450 k.: *éz vřřot*, a -*t* tárgyrag: BécsiK. 13) → R. *üst* (1533 u.: *üstet*, a -*t* tárgyrag: MonÍrók. 3: 202) (EtSz., TESz., EWUng. *ezüst* a.), illetőleg a nyelvjárási – Bereg vármegye; Kide – *eleven ezüst* 'higany' → (Lajos) *eleven-üst* 'ua.', *üstforint*, *üstgyűrű* (Vép vidéke) 'ezüstforint; ezüstgyűrű', *uskanál*, *üslánc* (Szigetköz) 'ezüstkanál; ezüstlánc', *üstóra*, *üstpénz* (Somogy megye, Tolna megye) 'ezüstóra; ezüstpénz' stb. (ÚMTsz. 2: 242). – És végül: Az erős szeszes italnak, a pálinkának valószínűsített **ezmókustej*, -*víz* eredeti változata mellett szól egyébként a nyelvünkben élő megnevezési-szemléletbeli párja, a *sárkánytej* is; vö. *sárkánytej* 'mesebeli sárkány teje' → 'meggyújtott s cukorral édesített szilvapálinkából készített szeszes ital' (Ballagi 1868–1873, 2: 503), *sárkánytej* vagy -*téj* 1. (Baranya megye Pellérd; Bács-Bodrog vármegye Dautova; Háromszék vármegye) [tréf.] 'pálinka', 2. (Balaton melléke) [tréf.] 'krampampuli' (MTsz. 2: 351); *sárkány* 'egy fajta mesebeli állat' → 'pálinkafőzésnél az először lecsöpögő erős szesz' (Markó 1981: 223); 1. még: *boszorkánfing* (Hugyag), *boszorká-fing* (Sümeg), *boszorká"fi"ng* (Lovászpata), *boszorkányfing* (Ada; Szeged) [tréf.] 'pálinka' (ÚMTsz. 1.: 568; Bálint 1957, 1: 180); stb. – A *mókustej*, -*víz* fejlődési előzményeit – képletbe sűrítve – így ábrázolom:

rom. *zmeu* >> m. *ezmó* stb. → *ezmókus* [= *ezmó* × *mókus*] → **ezmókustej*, -*víz* → *mókustej*, -*víz* [⇐ (∅ ez mut. nm.) *mókus*-].

2. A romániai magyarság nyelvében eléggé ismert szaknyelvi szó a 'munkacsoport' jelentésű *ekipa* (Márton–Péntek 1977: 127). Ennek a román kölcsönszónak (vö. rom. *echipa* 'munkacsoport') ilyen ritka vagy egyedi (hang)alakváltozatai vannak: *ekipa*, (Egrespatak), *ékipa* (Omor; Középlak, Kolozs), *ĕkipa* (Kérő, Magyarfodorháza), *ékipa* (Ördögkeresztúr) és a mezőköbölküti *kipa* (uo.). – Az utóbbi változat az eredetibb *ekipa* alakból keletkezett: a magyar nyelvérzék a mutató névmásnak vélt szókezdő magánhangzót elvonta. – E jelenség szemléltetve:

rom. *echipa* > m. *ekipa* stb. → *kipa* [⇐ (∅ e mut. nm.) *kipa*].

3. A magyar nyelv történeti-etimológiai szótárának *vincellér* 'a szőlő gondozásával megbízott (szakképzett) mezőgazdasági alkalmazott' szócikkében utalást találunk az ÚMTsz. cédulaanyagából kiemelt *pincellér* 'ua.' adatra, majd a magyarázó részben – többek között – megállapítja, hogy ez a nyelvjárási szóalak „népetimológias alakulás” (TESz. 3: 1194).

Sem az MTsz., sem az ÚMTsz. nem tartalmazza a kalotaszegi Bogártelke nyelvjárásában élő *cellér* 'vincellér' szóváltozatot (Gálffy–Márton 1965: 25); ezzel

magyarázható talán, hogy szófejtő szótáraink nem foglalkoznak vele. – E borász szak-
szó létrejöttének több valószínű(síthető) magyarázata lehet:

a) Elképzelhető – feltevésként –, hogy a bogártelki magyarok nyelvérzéke a német eredetű (vö. bajorosztrák *weincieryl* ‘szőlőmunkás’) régi jövevényszavunkat, a *vincellér*-t *vin* ~ *vin* ‘vén’ és *cellér* állandósult szókapcsolatra bonthatta. Mivel a *vén* ilyen – jelzői – szerepben gyakran tréfás, gúnyos, rosszálló jelentésű (vö. *vén csont*, *vén banya*, *vén tarisznya*; *vén diák*, *vén legény*, *vén lány*; stb.: ÉrtSz. *vén* a.), a nyelvérzék e sajátos hangulatú első tag elhagyásával – jelentéstapadással – önállósította az utótagot; vö. például a jelentéstapadással létrejött *napkelet* → *kelet*, *napnyugat* → *nyugat* (TESz. *kelet*² a.) eseteket.

b) A *cellér* létrejöttének mégiscsak az lehet a legkézenfekvőbb magyarázata, hogy a nyelvérzék a *vincellér* főnévnek *vin* szódarabját a ‘bor’ jelentésű román *vin* (Ghete 1896: 491) szóval azonosította, s ebből a *vin* ‘bor(os)’ + *cellér* jelentéstömörítő öszetételből vált ki jelentéstapadással az utótag. – Fontosnak tartom megjegyezni: az a), de méginkább a b) pontban elmondottak alapján aligha lenne helyénvaló arra gondolni, hogy a *cellér* ‘vincellér’ keletkezésében közvetlen szerepet játszott volna az erdélyi nyelvjárások *cellér* ‘sóhajós; sókereskedő’ (l. még: *sócellér* ‘sókereskedő’, *cellérsó* ‘cellérek szállította só’; EtSz. 635, illetőleg: „cellérek futtatóján ...” helynév: SzT. 1: 1154, valamint több régi *chelleer*, *Celleer*, *Cheller*, *Czeller* ‘Cellér’ család-név: Kázmér 1993: 201) tisztázatlan eredetű szava, ti. ennek a kihalt szónak különböző szerepű utolsó előfordulási adatai majdszak kétszáz évesek (EtSz. 635, SzT. 1: 1154). – **Megjegyzés:** A Nyitra vidéki magyar *vincúr* ‘vincellér’ a szlovák *vincúr* ‘ua.’ (< ném. *winzürl* ‘ua.’) átvétele (Kniezsa 1955: 559).

A *vincellér* népetimológias folyamatait képletesen így jelölöm:

↗ *pincellér* [← *pince*]

ném. *weincieryl*. >> m. *vincellér* → **vin-cellér* [← rom. *vin* ‘bor’ + *cellér*] → *cellér* [← (∅ *vin* ‘bor/os’) *cellér*]; kevésbé valószínű: *vincellér* → **vin-cellér* [← *vin* ~ *vin* ‘vén’ + *cellér*] → *cellér* [← (∅ *vin* ‘vén’) *cellér*].

4. Háromszék vármegye magyarsága a századfordulón még jól tudta, hogy a ‘mellcukor’-nak értelmezett *mellbambuc* milyen cukorkaféle (Zolnay 1905: 428, *Bambuc* a.). Az ÚMTsz. munkaközössége szótározta ezt az adatot (is), de a ‘mellcukor’ jelentés körüli bizonytalanságát – jogosan – [!] jellel fejezte ki (ÚMTsz. 3: 1214 *mellhombóc* a.). A megfejtés Ballagi Mór szótárában van elrejtve, ti. a *mellcukor* nincs önállóan szótározva, hanem a *cukor* szócikkben számba vett cukorfélék között bukkan-
tam rá, íme: „*fehér, sárga cukor, égett, v. mellcukor; szemcsés cukor; nád-, tej-, ré-
pacukor; süvegucukor; krumplicukor; árpacukor; medvecukor*” (Ballagi 1868–1873:

158–9). – A régi *mellcukor*, *-bambuc* úgy keletkezett, hogy a *karamelcukor* \geq *karamellcukor* összetétel *mel* szódarabját a nyelvérzék a *mell* testrésznévvel azonosította – ebben közrejátszhatott analógiásan a régi *mellpor* ‘köhögés elleni por’ (ÉKsz. 941) is –, majd jelentéstapadással elvonta a *mellcukor* jelzős összetételt. A ‘karamellcukorka’ jelentésű *mellbambuc* a *mellcukor* analógiájára alakulhatott. – A *karamell* vándorszó; hozzánk a német *Karamel* ‘égett cukor; ennek felhasználásával készített édesség, cukorka’ közvetítésével került (TESz. 2: 376). – Mindez képleten kifejezve:

ném. *Karamel* > m. *karamel(l)* → *karamellcukor* \rightarrow *mellcukor* [\Leftarrow (\emptyset *kara*)*mell* ‘testrész’ + *cukor*] ‘karamell’ \Leftarrow *mellpor*.

5. A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára szerint az eredeti ‘balyu, tarisznya’ jelentéstartalmú régi nyelvi és nyelvjárási *péra* főnév felvette még a ‘nőstény állat ivarszerve’ → ‘alfél’, illetőleg – a *húsos péra* szókapcsolatban – a ‘hússal töltött (balyuhoz hasonló) tésztaféle’ jelentést; természetük formájának alapján különböző gyógynövényeket is neveztek el ezzel a latinból átvett (vö. lat. *pera* ‘balyu, tarisznya’) jövevényszóval; a szerkesztők rámutatnak arra, hogy a „*péra* ‘burgonya’ (1838: Tsz. *Burgonya* a.) nem tartozik ide” (TESz. 3: 159). A német nyelvű szófejítő szótárunk a ‘burgonya’ jelentésű szóval kapcsolatban megjegyzi még, hogy „es ist evtl Wkürzung aus *korompéra* (→ *krumpli*)” (EWUng. 1144).

Beke Ödön úgy véli, hogy ‘nőstény állat ivarszerve’ „jelentése van a *Laurus Alexandrina*, csapfű, földi borostyánfű *pérafű* nevében, mint Melius írja *Herbarium*-ban (1578): *Aszszony-ember teste fű*, *Pera fű* neuc à Bábáknál, és az Olaszoknál. – Az elnevezést megmagyarázza használata: Ha à gyökerét è fűnec meg szárazszod porra töröd, edes borba, vagy Malos’aban meg iszod, Hamar szűlést tészzen, könnyebbiti à szűlést ... Es à fűue az Aszszony-ember le szállot Matrayát [= ‘méhét’ – M. S.] fel viszi ha rea kótdöd (185a)” (Beke 1937: 24). – A *pérafű*-nek Beke által megnevezett jelentése tulajdonképpen másodlagos: a népetimológiai értelmezést a gyógynövény ismert alkalmazása, használata indukálta. – A népetimológiai változás mellesleg így ábrázolható:

lat. *pera* ‘balyu’ \gg m. *pérafű* [= *péra* ‘balyu’ + *fű* ‘gyógynövény’] \rightarrow *pérafű* [\Leftarrow *péra* ‘ivarszerv’ + *fű* ‘gyógynövény’].

A ‘burgonya’ jelentésű nyelvjárási *péra* szavunk vagy *korompéra*-ból (lásd fent), vagy *kolompéra* alakváltozatból rövidülhetett. Az utóbbi alakváltozat nagyobb valószínűségét támogatja azt a tény, hogy mind a *kolompéra*-nak, mind a *péra* ‘burgonya’ hangalakváltozatainak eléggé egységes a szóföldrajzi elhelyezkedése. Íme: *kolompéra*: Dráva melléke Kopács (MTsz. 1: 1156), *péra*: Baranya megye; *péra leves* ‘krumplileves’: Szlavónia; *péra* ‘burgonya’, *péra kása* ‘burgonyás kása’: uo. (MTsz. 2: 118; e két utóbbi adat nagy valószínűséggel Haraszi, Szentlászló, esetleg Rétfalu,

Kórógy nyelvjárásából származik: Szarvas 1876: 12; Balassa 1894: 162–163); *p'égirá* 'burgonya': Kórógy (MNyA. 29) ~ *p'élra* 'ua.', *p'élábogáor* 'a krumplit fűró kukac', *p'élraderc* 'tört krumpli, paprikás, hagymás zsírral leöntve' *p'élralevés(ke)* 'krumpli-leves', *p'élraszúszogo* 'krumplis étel' stb. (Penavin 1968–1978, 2: 362–363). – Deme Lászlónak (1944: 275–279) és nyomában az az EWUng.-nak (*krumpli* a.) az a véleménye, hogy az északkeleti magyar nyelvjárások *kompera*-féle – tehát *-a-ra* végződő – változatai a szlovák nyelv közvetítésével kerülhettek nyelvünkbe. A kopácsi *kolompéra* szóvégi *-a* hangja – szerintem – viszont a horvát *krömpir* 'burgonya' főnév *krompíra* birtokos esetének (Berneker 1908–1913: *krompír* a.; Stevanović et al. 1990, 3: 85) átvételét valószínűsíti. A (*kolompéra* →) *péra* változat létrejöttében a 'nőstény állat ivarszerve' jelentésű *péra* szó is közrejátszhatott ugyanúgy, mint a tiszabökényi *kolompérját* ~ Ejnye *a kolompérját*, hát mi lesz itt! (ÚMTsz. *kolompér* a.) enyhe káromkodás keletkezésében. – A *péra* 'burgonya' szódarab megelevenedési folyamata szemléltetve:

horv. (*krömpir*) gen. *krompíra* >> m. *kolompéra* → *péra*
[← (Ø *kolom*)*péra*] 'burgonya'

6. A Szilágyság több helyi nyelvjárásában a 'burgonya' – *pirkó*: vö. Szilágypanit: *krompli* mellett a régies *pirkó*^u, Nagy- és Kisdoba: *kolompér* mellett a régies *pirkó*^u, Egrespatak és Szilágyfőkeresztúr: *pirkó* mellett az újabb *krumpli* (Márton 1976: 20: 16), Zilah vidéke: *pirkó* (ÚMTsz. kéziratából). Tekintettel arra, hogy szintűgy a szilágysági nyelvjárásban meglehetősen el vannak terjedve a *kolompír* ~ *kolompír*-féle változatok (Márton 1976: 16), ezért nagy valószínűséggel megállapíthatjuk: a *pirkó* változat a *kolompír* utolsó szótagjának, szódarabjának megelevenedése révén jöhetett létre. A metamorfózis együtt járt a *-kó* kicsinyítő képző felvételével, kiegészülésével; ilyen kicsinyítő-becéző képzős alakulatok: *szán-kó*, *has-kó*, *szesz-kó*, *pej-kó* stb. A *kolompír* → *pirkó* változást készíthették a kicsinység, apróság képzetét érzékeltető *pirkónyi* (Oltszakadát) 'nagyon pici, parányi' (ÚMTsz. kéziratából), *pirinyó* (a Szilágyságban is ismert) 'ua.', *piri*, *pirinka*, *pirinkó*, *pirci* (Székelyföld) 'ua.' (MTsz.) stb. hangutánzó-hangfestő eredetű (TESz. *pirinyó* a.) szavak (is). – Ennek a szódarabnak a megelevenedési folyamatát így ábrázolhatjuk:

kolompír, *kolompír* stb. → *pirkó*, *pirkó*^u stb. [← (Ø *kolom*)*pir+kó*] 'burgonya'.

7. Annak a tojásnak, amit azért tesznek a fészekbe, hogy a tyúk állandóan oda-tojjék, igen változatos elnevezései vannak. Itt csak néhány idetartozó (hang)alakváltozatot vizsgálók meg.

A szláv, közelebről szlovén *položnik* 'tojás, amelyet a fészeken hagynak' nyelvünkbe kerülve változatos fejlődésen ment át (TESz. *palozsnak* a). Így például a Tolna megyei Kakasd nyelvjárásában *polozsnyak* ~ *polozsna* alakok élnek együtt, a

közeli Szárászon viszont *porozsmak* ~ *porozsnak* változatokat jegyeztek fel (MNyA. 586 *palozsnya*). A *k* többszjelnek felfogott *polozsnak* alakból elvonással keletkezett a kakasdi *polozsna* (vö. *csárdák* => *csárda*, *polturák* => *poltura* 'kis értékű pénz': TESz. *csárda*, *poltura* a.), a szárászói *porozsmak* alakban végbement *n* > *m* változásra vö. *csalán* > nyelvjárási *csalám*, *pózna* > régi és nyelvjárási *pózma*; *Fornos* > *Farmos* (TESz. *csalán* és *pózna* a.; Kiss 1995: 32). A *porozsmak* alakváltozat utolsó szótagját, szódarabját a csikmindszentiek 'magnak hagy valamit' (ti. tojást, hogy a tyúk abba a fészekbe tojjon) jelentésű *mag*-nak értelmesítették, miként ez az alábbi példából egyértelműen kiderül: „... azt a tojást, amelyiket a fészekbe teszik, hogy a tyúkok oda tojjanak, *porozsmagnak* nevezik' (Csomortányi 1990: 57). A Gyimesi szoros völgyeinek vidékén, a Tatros folyó völgyében és a Csiki havasokban élő magyarság – az első tagnak az elhagyásával – önállóította, azaz jelentéstepadással elvonta a 'csalítójas' jelentésű *mag* főnevet (ÚMTsz. *mag* 7. jelentés; e szótár munkaközössége is *palozs* + *mag* elemekből alakult összetételként értékeli a *palozsmag* szóváltozatot, ti. utal rá a *mag* utótaggal alakult összetett szavak között). Meg kell említenem még, hogy Yrjö Wichmann (CsángSz. 117) is följegyezte az értelmesített *poloz-mog* 'Lockei (im Hühnernest)' változatot. – Az átalakulási folyamatot így ábrázolom:

szlovén *položnik* >> m. *polozsnyak* => *polozsna* ~ *porozsnyak* > *porozsmak* → *poloz-mog* ~ *porozsmag* [← (∅ *porozs*)*mag* 'fészekben magnak hagyott tojás'] → *mag* 'csalítójas'.

8. A több nyelvbe is bekerült egyházi latin *praedicatio* 'igehirdetés, hitszónoklat' főnév régi magyar adatai között szintén találunk népetimológia által értelmesített változatot: *Prédikátezóhoz* [helyesen: *Prédikátczóhoz*] (1585: Cal. 235: TESz. *prédikál* a.); a kiejtés szerinti írásmód árulkodik arról, hogy a nyelvérzék minőségjelzős kapcsolatra bontotta idézett szavunkat, azaz *prédikát* [= *prédikál* + *-t* képzős] melléknévi igenévre és *szó* 'beszéd' főnévre. Az Új magyar tájszótár még kiadatlan, de már megszerkesztett – idevágó – szócikkeiből megtudhatjuk, hogy néhány erdélyi nyelvjárásunkban a hitszónoklatnak *prédikaszó* (Tatrag), illetőleg *prédika-szó* (Hétfalú) a neve. Látjuk, hogy ez a változat a melléknévi igenév *-t* képzőjének elvonásával keletkezett. – A rácalmási *prédika* 'prédikáció', valamint a nagyzeréndi és feketegyarmati *prédika* 'unalmas, hosszú dorgálás, korholás' (vö. *Nem szeretem asztat a sok prédikát hálgatni*: Nagyzerénd) elvonás vagy a *prédikál* igéből (vö. *himba* <: *himbál*, *sétál* <: *sétál* stb.; TESz. *himbál*, *sétál* a.), vagy – a TESz. (3: 280) szerint – „esetleg a népetimológiásnak is felfogható N. *prédikaszó* 'ua.' alakból ...”.

Érdekes szóváltozat – továbbá – a szintűgy 'prédikáció' jelentésű *káccó* (Szenna), illetve ennek hangváltozata, a *kácó* (Csököly). A szintén csökölyi *pördiká* 'prédikál', a *pördikálni* 'prédikálni' és a *pördikáció* 'prédikáció' adatok alapján egy eredetibb **pördikáccó* változathoz rövidült a *káccó*, tkp. *kát* 'kiállt(ott)' + *szó* 'beszéd'

(a *tsz* összeolvadásos affrikációjára vö. *látsz* kiejtés szerint: *lácc* stb.). A csökölyi *kácó*-ban végbement *cc* > *c* mássalhangzó-rövidülés talán annak a következménye, hogy idővel teljesen elhalványult, kialudt az összetett szó szemléleti háttere. – Végezetül még annyit: Mind a csökölyi *pördiká* ‘pap prédikációt mond’, mind pedig az azonos jelentésű nyelvjárási *perdiká* (Babosdöbréte), *përdikál* (Csurgó, Vép vidéke), *pergyiká* (Nádújfalu) stb. változatok a *pöröl* ~ *përel* ~ *perel* ‘veszekedik, perlekedik’ és a *prédikál* ‘prédikációt mond’ kontaminációjával keletkezettek. – A végbement változások ábrázolása:

lat. *praedicatio* >> m. *prédikáció* → *prédikáccó* [= *prédikát* ‘prédikált’ + *szó* ‘beszéd’] :> *prédikaszó* [= *prédika*(Øt) + *szó*] :> *prédika* [= *prédika* (Ø *szó*)],

illetőleg:

prédikáccó → **pördikáccó* [← (Ø *pördi* ‘pör/ölvel’) *kát* ‘kiált(ott)’ + *szó* ‘beszéd’] → *káccó* > *kácó* ‘prédikáció’.

9. ‘A porcsinfélék családjába tartozó kerti növény’ jelentésű *portuláká*-nak alábbi nyelvjárási változatai vannak a TESz.-ben: *portolácška*, *portolánka*, *portolika*, *portula*, *portulácška* és *portulánka* (*portuláka* a); a magyarázó részben megjegyzi, hogy az alakváltozatok „az eredeti *portuláká*-ból a tévesen beleértett kicsinyítő képző cseréjével, elvonásával stb. keletkeztek”. – Az EWUng.-nak is lényegében azonos a véleménye a felsorolt nyelvjárási változatokkal kapcsolatban; íme: „... einige Var entstanden mit spielerischem DimBSf” (*portuláka* a.).

Több bizonyítékom van arra, hogy a ‘porcsin’ jelentésű *portulánka* (Erdőd, Nagykároly, Tasnád, Zilah), illetőleg ‘kerti virágfajta’ – az ÚMTsz. megjegyzi: „[es. ua.]” (*portulánka* megszerkesztett szócikke) – bizonytalan jelentésű, de a *Portulaca* növénynemzetségbe tartozó *portolánka* (Hont vármegye) változatok népetimológián keletkeztek a *lánka* ‘leányka’ beleértésével. Tudjuk, hogy „a *Portulanca* növénynemzetségbe különféle növények tartoznak, a növénynevek népi használatában pedig *következettlenségek* és *keveredések* (én emeltem ki: – M. S.)” (TESz. *porcsin* a.) tapasztalhatók; de az viszont biztos, hogy már a 16. század második feléből vannak adataink a ‘*portulaca oleracea*’ jelentésű *kövé* *porcsin*-ra (TESz. *porcsin* a.; l. még CzF. 5: 303). Ez utóbbinak az analógiájára keletkezhetett a ‘*portuláka*’ jelentésű nyelvjárási *kövé*-*lyányka* (Zemplén vármegye Dergnyő: MTsz. 1: 1225) feltehetően egy előző népetimológiás **kövé* *portolyányka* változattól. – A változások menete képletesen ábrázolva:

- a) *portoláka ~ portuláka* → *portolánka ~ portulánka* [← *porto* + *lánka* ~ *portu* + *lánka* 'leányka'];
- b) **kövér portolyányka* [= *kövér porto* + *lyányka*] → *kövér lyányka*
[← *kövér* (∅ *porto*)/*lyányka*] ⇐ *kövér porcsin*

Az itt bemutatott, szavakká elevenült szódarabok felfedik a népetimológia igen változatos szóteremtő mechanizmusát. A példák rámutatnak arra is: sem az elsődleges, sem a másodlagos (harmadlagos) motivációjú szavak világának nincs – és nem is lehet – világos határokkal körbezárt, saját birodalma; e két kontinensnyi szó-világ számlálatlan esetben összefolyik, s ezért egységbe szervezésük mindkettőjük egyenrangú tanulmányozásának függvényében valósulhat meg.

JELMAGYARÁZAT

- = népetimológiás változat(ok)
- ← = népetimológiás változást indukáló szó- és/vagy jelentés(változat)
- ∅ = ál vagy valós szó-, ill. toldalékmorféma elizója.
- ⇐ = szintaktikai, illetőleg nyelvszemléleti induktorok

IRODALOM

- Balassa József 1894: A szlavóniai nyelvjárás, *Magyar Nyelvőr* 23, 162–169.
- Bálint Sándor 1957: *Szegedi szótár I–II*, Budapest, Akadémiai.
- Ballagi Mór 1868–1873: *A magyar nyelv teljes szótára I–II*, Budapest, Franklin.
- BécsiK. = Bécsi Kódex, 1416 u./1450 k. Kiadva: Mészöly Gedeon közz. 1916: *Új Nyelvelmléktár I*, Budapest, MTA.
- Beke Ödön 1937: Nyelvtörténeti adatok, *Magyar Nyelvőr* 66, 23–26.
- Berneker, Erich 1908–1913: *Slawisches etymologisches Wörterbuch I*, Heidelberg, Winter.
- Cal. = Ambrosii Calepini Dictionarium decem lingvarvm, 1585, Lvgdvni. Kiadva: Melich József közz. 1912: *Calepinus latin–magyar szótára 1585-ből*, Budapest, MTA.
- CzF. = Czuczor Gergely–Fogarasi János 1862–74: *A magyar nyelv szótára I–VI*, Pest/Budapest, Emich Gusztáv.
- CsángSz. = Csűry Bálint–Artturi Kannisto szerk. 1936: *Yrjö Wichmanns Wörterbuch des ungarischen Moldauer Nordcsángó- und des Hétfaluer Csángódialektes*

nebst grammatikalischen Aufzeichnungen und Texten aus dem Nordcsángó-dialekt, Helsinki.

Csomortányi Magdolna 1990: Az állattartás csiki szókincséből, *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények* 34, 55–57.

Deme László 1944: Krumpli, kolompér, *Magyar Nyelv* 40, 275–279.

ÉKsz. = Juhász József szerk. 1972: *Magyar értelmező kéziszótár*, Budapest, Akadémiai.

ÉrtSz. = Bárczi Géza–Országh László szerk. 1959–1962: *A magyar nyelv értelmező szótára I–VII*, Budapest, Akadémiai.

EtSz. = Gombocz Zoltán–Melich János 1914–1944: *Magyar etymologiai szótár I–II*, Budapest, MTA.

EWUng. = Benkő Loránd szerk. 1993–4: *Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen I–II*, Budapest, Akadémiai.

Gálffy Mózes–Márton Gyula 1965: Tájszók Kalotaszegről és környékéről, in *Studii de lexicologie*, Cluj, Univerzitatea Babeş–Bolyai, 7–156.

Ghetie János 1896: *Román magyar szótár iskolai és magánhasználatra*, Budapest, Franklin.

Kázmér Miklós 1993: *Régi magyar családnevek szótára XIV–XVII. század*, Budapest, Magyar Nyelvtudományi Társaság.

Kiss Lajos 1995: *Földrajzi neveink nyelvi fejlődése = Nyelvtudományi Értekezések* 139, Budapest, Akadémiai.

Kniezsa István 1955: *A magyar nyelv szláv jövevényszavai 1/1–1/2*, Budapest, Akadémiai.

Markó Imre Lehel 1981: *Kiskanizsai szótár*, Budapest, Akadémiai.

Márton Gyula 1976: Mutatvány a „Szilágysági tájnyelvi atlaszból”, *Nyelv- és Irodalomtudományi Közlemények* 20, 3–20.

Márton Gyula–Péntek János 1977: *A magyar nyelvjárások román kölcsönzavai*, Bukarest, Kriterion.

MNyA. = Deme László–Imre Samu szerk. 1968–1977: *A magyar nyelvjárások atlasza I–VI*, Budapest, Akadémiai.

MonÍrók. 3 = *Verancsics Antal összes munkái* 2 (Monumenta Hungariae Historica – Magyar Történelmi Emlékek II. osztály: Írók 3), 1857, Pest, MTA.

MTsz. = Szinnyei József szerk. 1893–1901: *Magyar tájszótár I–II*, Budapest, Hornyánszky.

Pais Dezső 1956: A szódarabok funkcionális megelevenedése, *Magyar Nyelv* 52, 401–406.

Penavin Olga 1968–1978: *Szlavóniai (kórógyi) szótár I–III*, Újvidék, Forum.

Stevanović, Mihailo et al. szerk. 1990: *Речник српскохрватскога језика*, Нови Сад, Матица Српска.

Szarvas Gábor 1876: A szlavóniai tájszólás, *Magyar Nyelvőr* 5, 9–13.

SzT. = Szabó T. Attila szerk. 1976-tól: *Erdélyi magyar szótörténeti tár*, Bukarest, Kriterion.

TESz. = Benkő Loránd szerk. 1967–1976: *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára I–III*, Budapest, Akadémiai.

Tsz. = Döbrentei Gábor–Kecskeméti Csapó Dániel szerk. 1838: *Magyar tájszótár*, Budapest, Magyar Tudós Társaság.

ÚMTsz. = B. Lőrinczy Éva szerk. 1979-től: *Új magyar tájszótár*, Budapest, Akadémiai.

Zolnay Gyula 1905: Tájszók gyűjteménye: A Nagy Szótár adataiból, *Magyar Nyelv* 1, 427–429.

WORD FRAGMENTS

SÁNDOR MOKÁNY

The author examines the origin of words whose inorganic fragments are given life by folk etymology:

1. **ezmókustej*, -víz → *mókustej*, -víz 'schnapps'
2. Roumanian *echipa* > Hung. *ekipa* → *kipa* 'work-group'
3. *vincellér* → *cellér* ~ *pincellér* 'vine-dresser'
4. *karamellcukor* → *mellcukor* 'toffee'
5. *kolompéra* → *péra* 'potato'
6. *kolompír* → *pír+kó* 'potato'
7. *porozsnak* > *porozsmak* → *porozs-mag* 'Lockei (im Hühnerneſt)' → *mag* 'ibid.'
8. *prédikáció* → *prédikáció* [= *prédikált* + *szó* 'preached word'] → *káccó* [= *kát* (*kiáltott*) 'shouted' + *szó* 'word'] 'preaching'
9. *portoláka* → *portolánka* [= *porto* + *lánka* 'girl'] ~ **kövé* *portolyányka* [= *kövé* 'fat' + *lyányka* 'girl'] → *kövé* *lyányka* 'purslane'

These words introduce the reader to the rainbow-hued world of creative folk etymology. – The data also show that neither primarily, nor secondarily motivated words have clearly demarcated realms; these two vast worlds of words converge numbers of times, and therefore holding them together is realizable through treating both of them on equal terms.